

Sosyo-Ekonomik Bağlı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş

Fuzuli Bayat*

Sosyo-Ekonomik Bağlı Avla Bozkır Sürek Avlarının Bazı Müşterek ve Farklı Tarafları

Türk sosyo-ekonomik yapısında avcılık ve avla bağlantılı anlatılar önemli bir yer işgal etmektedir. Altay-Sayan Türklerinin yaşam koşullarında önemli bir yeri olan avcılık Yakutlarda da orman ve balık avcılığı şeklinde varlığını korumuştur.¹ Altaylı kavimlerde ve Yakutlarda av, sosyo-ekonomik yapılanmanın temelinde yer almaktadır. Genel bir bakışla insanlık tarihinin en eski sosyal ekonomik yapılarından birini oluşturan avcılığın, yalnız beslenme kaynağı olmayıp yaşamın bir parçası, sosyal yapılanmanın önemli bir unsuru olduğu görülür. Oysa hayvan besleyen bozkır halklarında av, ekonomik yapısını büyük ölçüde kaybederek eğlence ve sürek avları şeklinde bir gelişme geçirmiş, savaşa hazırlanma aracı olarak şekillenmiştir. Ancak bireysel avlarla kolektif şekilde yapılan sürek avları arasında farkın belirgin olduğunu da kaydetmek gerekir. Nitekim bozkır avcılarının da ekonomik kaygıyla bireysel ava çıktıkları bilinmektedir.

Bu iki av türünü bir birine yakın kılan en önemli mesele avın bütün yıl boyu serbest olmamasıdır. Özellikle kış aylarında yapılan bireysel veya kolektif avlardan söz eden kaynaklar çoktur. Bu da avın üreme dönemi olan yaz mevsiminde yapılmasının yasak olduğunu kanıtlamaktadır. Ünlü gezgin Marco Polo Mart ayı ile Ekim sonu arasında hayvanların çoğalabilmeleri için avın yasaklandığını bildirmektedir.² Hem bireysel hem de kolektif sürek avlarında hayvan veya kuş yavrularının avlanması da yasaklanmıştır. Tek başına yapılan avlarda ve kolektif sürek avlarında uyulması gereken müşterek yasaklar vardır.

Sosyo-ekonomik bağli avla eğlence veya sürek avlarının başlıca farkı avın paradigması ile ilgilidir. Birinde av yaşam kaynağı olmakla kutsaldır, bir dizi ritüellerle

* Prof. Dr. Fuzuli Bayat, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep.

¹ bk. F. Bayat, "Sosyo-Ekonomik Bağli Avcılık Kültü ve Av İyeleri", *Folklor/Edebiyat*, C. 11, S. 44, 2005/4, s. 49-60

² J. P. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul 1994, s. 180.

donatılmıştır. Diğerinde sosyo-ekonomik kaygı ön planda olmadığından av ritüellerinin büyük bir kısmı yapılmaz olmuştur. Kısacası bozkır avı, ritüelistik bağlamından uzaklaşmış durumdadır. Ancak sosyo-ekonomik bağlamlı avdan bozkır sürek avlarına geçiş hiç de birinin sona ermesi sonucunda diğerinin tarih sahnesine çıkması veya birinin diğerine transformasyonu anlamına gelmez. MÖ Türk devletlerinden Hunlarda sürek avlarının mevcudiyeti ve Altay-Sayan halklarında son dönemlere kadar sosyo-ekonomik bağlamlı avcılığın yürütülmesi de yukarıdaki tezi desteklemektedir. Buradaki geçiş kavramı, paradigmatik ve sentagmatik anlamdadır. Yani geçiş dinsel olandan ulusala, ekonomik temelden eğlence üst kurumuna şekliindedir.

Avın manevi ve iktisadi hayatın kurulmasında önemi, orman veya tayga halklarında belirgin bir şekildedir. Sosyo-ekonomik bağlamlı avcılığın daha eski çağlarda *Ay* kültü ile alakalı olacağı vahşi hayvan anlamına gelen **an* morfeminin ilah anlamı bildirmesi ile de tasdik edilir.³ *Añ* (geniz n'si ile) Şor, Tofalar (Karagas) lehçelerinde de vahşi veya vahşi hayvan anlamı bildirmektedir. Hatta Tofalar lehçesinde bu kelimedenden türemiş *ançı* (avcı) sözcüğü de vardır.⁴

Türk kültür tarihinin en eski katmanını oluşturan avcılıkta avın, yalnız sosyo-ekonomik düzeyinden değil, inanç boyutundan da haber veren sözlü ve görsel malzemeler yeterince mevcuttur. Nitekim simgesel içerikli ritüellerde gerçekleşen avın sahneleştirilmesi, avla ilgili gizli bilgilerin yalnız sözel olarak değil, hem de görsel olarak topluma aktarılmasıdır. Av miti tasvir, söz ve hareket diliyle varyantlaşmaktadır. Zamanla eğlence ve sürek avlarında avcılık ritüellerinden çoğunun unutulması veya yapılmaması avın inanç boyutunu tamamı ile silip atamamıştır. Nitekim bozkır eğlence ve sürek avlarında da avın belli günlerinde ava çıkılmaması, uğurlu ve uğursuz sayılacak şeylerden kaçınılması, avda görülen rüyaların tabiri vs. buna örnek olabilir. Bu durumu daha da açacak olursak; av mitolojik olgusunun başında çeşitli dinî ibadetlerin yapıldığını, avın verimliliği ve başarılı olması için gereken bütün ritüellerin uygulanması şart olduğu gibi orman ve dağ kavimlerinde avcılara bol av vermesi için orman ruhlarına veya ruhuna hikâyeler anlatılması da şarttır. Avcılık iyisini bol av vermek için ikna edici avcılık hikâyeleri zamanla yerini avcılık fıkralarına bırakmış oldu. Bu da ciddi bir işbölümünün ürünü olan avcılığı ve avcılık anlatılarını eğlenceye ve eğlenceli anlatılara (fıkralara) terk ettiği anlamına gelmektedir.

Azerbaycan'da avcılığın koruyucusu olan Avcı Pirim'in bireysel ve eğlence avları paradigmasında çocukları eğlendiren yalancı avcıya dönüştüğü de gözlemlenmektedir. Bu bir

³ F. Bayat, *Ay Kültürünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adlarının Etimolojisi*, Ankara 2005, s. 60.

⁴ F. Zeynalov, *Türkolojiyanın Esasları*, Bakü 1981, s. 308-318.

kez daha şunu ispatlamaktadır: Avcılık kültü ilkel şeklinden hükümdarların yaptıkları sürekli av eğlencelerine kadar bir değişim ve gelişim geçirmiştir. Ancak ilkel şeklinden son aşamasına kadar her ne kadar tarihî süreç bağlamında değişim ve dönüşüm yaşanmış olsa da av, dinî-mitolojik içeriğini koruyabilmiştir.

Sosyo-ekonomik bağlamı avda avcılarının av hayvanları koruyucusunun rızasını almak ve bol avla geri dönmek için kendilerinin veya ava götördükleri masalcı ve destancılarının anlattıkları av hikâyeleri zamanla yerini kahvehanelerde, misafirlikte vb. yerlerde anlatılan abartılı av anlatılarına ve av fıkralarına bırakmıştır. Nitekim ormanın veya tayganın iyisini hoşnut etmek ve mukabilinde avlanmak için izin almak gibi işlevi olan av anlatılarının av fıkralarına dönüşmesi kutsal av olgusunun eğlenceye, kısmen beslenmeye, dinlenmeye, boş vakit geçirmeye kadar inmesinin sonucudur. Hatta bireysel bozkır avlarında da kutsal anlatı eğlenceli, güldürücü fıkralara dönüşmüştür. Nitekim bunların birinde şöyle denilir:

Avcının biri palavra sıkıyormuş: "Geçen yaz Afrika'da 99 aslan vurdum." Arkadaşı dayanamamış, "100 de şuna bari!" Avcı, "1 aslan için yalan mı söyleyeceğim sana" diye cevap vermiş.

Kısacası Sibiryaya ve Altay-Sayan Türklerinin dışında diğer Türk halklarında av kültürünü kaybetmiş durumdadır.

Bilindiği gibi avla ilgili örf ve adetlerin zamanla sosyal bir müessesese olarak şekillenmesi söz konusudur.⁵ Bu sosyal müessesenin Altay-Sayan Türklerinde, Orta Asya'da, Azerbaycan ve Anadolu'da benzerlik göstermesi, avın amaç ve ekonomik yapısına bakmaksızın bütün Türklerde konservatif olgu sergilediğini kanıtlar. Nasıl ki Altaylı ve Uzak Sibiryalı avcılar maişetlerini temin ettikleri bütün av hayvanlarına karşı, ne kadar dikkatli ve inançlı bir şekilde bağlıysa ve ava ait en küçük bir itinasızlığa tahammül edemezlerse, bugünkü Azerbaycan ve Anadolu avcısı da aynı şekilde davranmakta, avın temiz bir biçimde ve belirli bir kural içinde yapılmasına özen göstermektedir.

Avcılık kavimlerinde av iyelerinin varlığına inancın başında "av hayvanlarının koruyucularının düzensiz, merhametsiz avın önünü almak için bu kurala uymayan avcılarını cezalandıracağı" gelmektedir. Özellikle üreme, yavrulama dönemlerinde ve ihtiyacın dışında avlanmak yasaklanmıştır. Av hayvanlarının nesillerini kurutacak, tabiatın dengesini bozacak av, avcılık inançlarına göre cezalandırılmalıdır. Avcılık toplumlarında denetleme, kontrol misyonunu av hayvanlarının hamileri ve avcılık kültürünün patronu, sürekli avlarında ise hükümdarın koyduğu yasak, çağdaş dünyamızda ise avcılık yasaları yerine getirmektedir.

⁵ bk. Ahmet Caferoğlu, "Türklerde Av Kültü ve Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, C. I, 25-29 Eylül 1970, Ankara 1972, s. 169-175.

Sosyo-ekonomik bağlamı avın ve av hayvanlarının koruyucusu olan iyelerin varlığı bozkır sürekliliklerinde görülmez. Bu da avın mitolojik ve ritüelistik yapısını değiştirmiş, kutsal konumun düşmesi ile avın belirgin bir özellik kazanmasına neden olmuştur. Yeni yapılanmadaki bu özelliklerin başında avın bir savaş eğitimi aracı olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak bozkır kavimlerinin bilinç altında hâlâ da yaşamını sürdüren bazı uygulamalar, av iyesinin ve öldürülmesi yasaklanan hayvanların öldürülmesinin felaket getireceği inancının tam unutulmadığını kanıtlar durumdadır. Şöyle ki Özbek avcıları öldürdükleri kurdun felakete sebep olmaması için kırk gün av eti yemez ve avlanmazlardı.⁶ Aslında bu bir bedel ödeme olup kırk gün av eti yememek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'da da kurt vuran avcının tüfeğinin çileye düşeceği inancı vardı. Bunun için bazı uygulamalar gerekirdi.⁷ Bütün bunlar tıpkı ayı avlayan Sibiryalı avcılarının uyguladıkları bir dizi mitolojik içerikli uygulamalarda olduğu gibi eskiden zoomorfik hayvan koruyucusu veya ecdat olarak bilinen hayvanların avlanmasının topluma, aileye ve bireye getirebileceği zararı en aza indirmek çabaları olmakla beraber iye ve kutsal hayvan varlıklarının bilinç altında olsa da korunduklarına işarettir.

İlk Avla İlgili Ritüeller

Bütün bu özellikler destanlarımıza, masallarımıza, efsanelerimize, türkülerimize yansımış sosyo-ekonomik bağlamı avla bozkır süreklilikleri paralel şekilde halk edebiyatımızın yukarıda adları zikredilen türlerinde yaşamıştır. Orta Asya, Azerbaycan, Türkiye ve Balkanlardaki folklorik ürünlerde, özellikle de destanlarda süreklilikleri söz konusuysa, Altay-Sayan ve Yakut destanlarında sosyo-ekonomik av ön plandadır. Oğuz Destanı'nın hem sözlü hem de salname varyantlarında, ayrıca Dede Korkut Kitabı, Köroğlu Destanı, Manas vb. destanlarda sürekliliklerinden söz edilirken, Maaday Kara, Er Sogotoh Elley, Altın Arık, Altay Buuçay, Nyuryung Bootur vb. destanlarda ise sosyo-ekonomik ve bireysel avdan söz açılmaktadır. Ancak destanlarda müşterek olan bir nokta ilk avın kutlanmasıdır ki etnografik literatürde buna *şeylan* veya *çeşn* denilmektedir. Dede Korkut Kitabında 'Dirse Han'ın eşinin oğlanlığının ilk avıdır' diye şölene hazırlanması buna örnek olabilir. "Dirse Hanun hatunı oğlanlığının ilk avıdır diyü atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurdu, kanlı Oğuz biglerin toylayayım didi."⁸ Sosyo-ekonomik avcılıkta da ilk avların kutsanması ve kutlanması saha materyalleri ile bilinmektedir.

⁶ Kaynak kişi: Şamirza Turdimov, 1957 doğumlu, Özbekistan 1990.

⁷ Kaynak kişi: Eski avcı Hayrulla Hasanov, 1937 doğumlu, Azerbaycan 2002.

⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, C. I, Ankara 1994, s. 86.

Tarihî kaynaklarda Cengiz Han'ın torunları Kubilay ve Hülâgû'nun ilk avlarından sonra Cengiz Han *yağlamış* olarak adlandırılan bir tören düzenlemiştir. Bu törene göre ilk avın etinden ve yağından avı yapan gençlerin parmaklarına sürülür.⁹ İlk av ritüelinin yağlama olarak adlandırılması da bu törenin Türklerden Moğollara geçtiğini kanıtlar durumdadır. Nitekim *yağ* > *yağla* > *yağlamış* kelimeleri Türkçedir. Bozkır kavimlerinde özellikle de Türklerde yaygın olan ilk av şölenlerinin üç gün sürdüğü de bilinmektedir. İnanç paradigmasında ilk av, ilk kan dökme, ilk öldürme olduğundan yeni hayat için tehlikelidir. O nedenle ilk avın yeni aya denk düşmesine özen gösterilir, bazen de avlanan ilk avlar ecdatlara terk edilirdi. İlk av şölenlerinde herkesin birbirine sağlık, uzun ömür dilemesi, akıtılan ilk canlının kanı karşılığı gelebilecek her türlü belayı önlemek ve hiçe indirmek amacıydır. Yapılan bütün ikramlar ve bunun mukabilindeki dilekler ecdatların ve av iyelerinin gönlünü kazanmak içindir. Bütün bu olgular ilk av şenliklerinin paradigmasını oluşturur.

Yapılan diğer ritüeller de ilk av bağlamında değerlendirilmelidir. Nitekim "kötü etkilerin bertaraf edilmesi, ilk ecdat avının tekrarı, av hayvanlarının ölümü kabul etmeye mecbur edilmesi, o hayvan üzerinde hakkı olanların tatmin edilmesi ve de görünmez katkısının sağlanması yeterli değildir. Bizzat hayvan olmak ve de öldürülecek hayvanla özdeşleşmek lazımdır."¹⁰ Sürek avlarında üfürülen borular, geyiklerin seslerini taklit etse de avcıların geyik donuna girdikleri, maske taktıkları vb. yöntemler de görülmektedir. Bütün bunlar hayvan dünyasına girmek, onların bir parçası olmaktır. Bu olgular sosyo-ekonomik bağlamı avdan kalma özelliklerdir.

İlk avla ilgili bir takım ritüellerin destan ve efsanelerde yer alması ve bununla bağlantılı yapılan törenlerin sözlü tasviri çok önemli olan ilk av telakkisinin zamanla unutulduğunu gösterir. Dede Korkut boylarında ilk avın yapılması ile ilgili olaylar bozkır kültüründe de avın önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

Ayrıca ilk avın, Türk epik medeniyetinde kahramanlık olarak yorumlanması, baş kesip, kan dökmeye eşit olması ritüel-mitolojik av konusunun yeni bir değer kazanmasıdır. Semantik yükü kendini tasdik eden ilk defa baş kesip, kan dökmek ritüeli, Oğuz Kağan Destanı'nda kahramanın, mitolojik varlık olan Kıatı (Tek boynuzu) öldürmesi ile gerçekleşir. Yakut, Hakas, Şor, Tuva, Altay destanlarında ilk kahramanlık, çoğu zaman avda baş gösterir. Av, Türk milli kültüründe fiziki ve manevi gücün sınav meydanı olarak semantik bir yorumdur. Tabii ki Oğuz'un, at sürülerini, insanları yiyen mitolojik Tek boynuzu avlaması,

⁹ bk. J. A. Boyle, "An Eurasian Hunting Ritual", *Folklore*, 80, 1969; A. Sarközi, "A Mongolian Hunting Ritual", *AOAH*, 25, 1972.

¹⁰ J. P. Roux, *age*, s. 183.

avın semantik dairesine dahildir. Bu ilk av veya ilk kahramanlık, aslında aynı enformasyonun, yani çocukluk devrinden yetkinlik devrine geçiş ritini yansıtır. Bu manada avda istifade olunan silahlar, dövüş kabiliyeti, fiziki ve psikolojik hazırlığın kontrolü yeniyetmenin genç dövüşçüler grubuna kabul olunması ile neticelenir. Oğuz'un da böyle bir merasimden geçmesi, destanda av kültürünün epik element senkretizmi bağlamında takdim edilmesidir.

Bozkır Avları Bir Savaş Taktiğidir

Altay Sayan Türklerinin ekonomik hayatını şartlandıran avcılık bozkır Türklerinde bir eğlence niteliğine bürünmüştür. Ancak avın savaş taktiğini geliştirmek için bir araç olduğu, bozkırda kurulan devletlerin tarihinden bellidir. Tıpkı savaşta olduğu gibi avda da sağ-sol kol ve merkez kesimi hâlinde yapılan bir ordu sistemiyle karşılaşırız. Ancak amaç her ne olursa olsun avcılık kültüründe bir sıra inançlar vardır ki buna hem orman halkları hem de bozkır kavimleri uymak zorundadırlar. Türk, Moğol ve Sibiryalı halklarında av ve av kültürüyle ilgili çok sayıda inançların mevcudiyeti¹¹ sosyo-kültürel bağlamda avın kutsallığını koruduğunu gösterir.

Sürek avlarının zamanla genç savaşçıların eğitim alanına çevrildiği de bir gerçektir. Ancak zamanla sürek avlarına küçük yaşta çocukların da katıldığı olurdu. Nitekim Hunların hayatında avın önemli bir yer tuttuğu bu yüzden de küçük yaşlı çocukları da eğitmek için ava götürdükleri bilinmektedir. Bu tür avların özellikle Nisan ve Mayıs aylarında yapıldığı hakkında Çin kaynakları da bilgi vermektedir. Eğlenceye ve askerî eğitime dayalı avın, Hun kağanlığı döneminden itibaren kurumsallaştığı bilinmektedir. Bu kurumsallaşma, avı bireysellikten çıkararak bir devlet faaliyeti seviyesine yükseltti. Mesela MÖ 62 yılında Hun kağanının 100 bin askerle düzenlediği sürek avından söz edilmektedir. Hunların düzenlediği bu avlar 750 kilometrelik bir çevreyi kapsamaktaydı.¹² Göktürk dönemi sürek avları ve avla savaş arasındaki paralellik Yenisey yazıtlarında, Ortaçağ metinlerinde de korunmuştur.

Hatta Çin salnamelerinde Mete'nin babası Tuman'ı öldürmesi hakkındaki yarı tarihî, yarı efsanevi bilgilerde de sürek avı ile karşılaşırız; Mete, babasını avda öldürmüştür. Diğer destani eserlere de konu olan bu baba öldürme motifinde avın bir savaş alanı özelliği sergilediği gözden kaçmaz. Salnamelerde Oğuz Kağan'ın, destanda ise Almambet'in babalarını öldürmeleri de avda gerçekleşir. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'nda da babanın oğlunu öldürmek için av alanını seçmesi avın bir hesaplaşma sahası olduğunu kanıtlar durumdadır. O

¹¹ bk. V. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azi*, Moskova-Leningrad 1941, s. 54-55; B.Ya. Vladimirtsov, *Obşestvennyy Sroy Mongolov. Mongolskiy Koşevoy Feodalizm*, Leningrad 1934, s. 221.

¹² İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1995, s. 275.

hâlde av, eski sosyo-ekonomik paradigmasında olduğu gibi müşküllerin çözüm yeri anlamını korumuş olur.

Av, bozkır halklarında yalnız eğlence ve eğitim sahası değil aynı zamanda hesapların yapıldığı, planların kurulduğu, zorlukların aşıldığı, devlet meselelerinin çözüldüğü bir sahadır. Bozkır sürek ve eğlence avlarının bu fonksiyonu, eski ritüel kutsallık özelliklerinden kalma bir değerdir. Ancak her ne olursa olsun hanların düzenlediği ve "sığır" adı verilen genel avlar eğlence ve ziyafet karakteri taşımaktaydı. Nitekim hükümdar, bu büyük ava gideceği zaman, avlanma zamanı kışın ilk aylarına rastlıyorsa ferman vererek, çevredeki konaklarda, etraftaki ormanlarda olan askerlerin hazırlanmalarını emrederdi. Bu ferman gereğince her on askerden birkaçı ava katılırdı. Sığır avlarına hazırlık birkaç aylık zaman almaktaydı.

Özellikle hükümdarların ordu ile ava çıkması bir kez daha avın bir savaş tatbikatı olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim İrk Bitig metninde de bu konuya işaret edilmektedir:

Kanlık süsi abka önmiş
Sagır içre elik kiyik kirmiş
Kan eliğin tutmuş
Kara kamıg süsi öğirer, tir.
Anca bilinler
Edgü ol.¹³
(Hanlık ordusu ava çıkmış
Çayır içine keçi, geyik girmiş
Han keçiyi tutmuş
Bütün ordu sevinir, der
Bunu biliniz
Bu iyidir.)

Büyük devletler kuran bozkır halklarında av, savaş taktiğinin geliştirildiği bir müessese hâline gelmiştir. Nitekim F. Sümer'in de tespitine göre "Başlarındaki beyler, geniş bir çevrede zaman zaman sürek avları tertip ederek bütün orduyu bu avlara sevk ederdi. Bu avlarda ordu, tıpkı savaş düzeninde olduğu gibi; sağ kol, sol kol ve merkez (ulu kol) olmak üzere muhtelif kısımlara ayrılarak çevirme ve sarma manevraları icra ederdi."¹⁴ Aynı bilgiye B. Ögel'de de rastlamak mümkündür.¹⁵ Nitekim genç savaşçıların savaş talimi aldıkları avlarda doğa şartlarına uyum sağlamaktan, avı yıldırım ve yıpratmaktan, at üstüne ok

¹³ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994, s. 282.

¹⁴ F. Sümer, "Türklerde Avcılık", *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/12, İstanbul 1953, s. 2404.

¹⁵ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1993, s. 12.

atmaktan kendi yiyeceklerini kendileri çıkarmaya kadar geniş bir bilgi verilir. Zaman zaman bu avlara kadınların da katıldığı çeşitli kaynak ve minyatürlerden öğrenilmektedir. Ancak şunu da kaydetmek gerekir ki bir eğlenceye ve merak oyununa çevrilen avlar, eski avcılık paradigmasının geri plana itilmesi şeklinde algılanmamalıdır. Nitekim bütün malzemeler sürekle avlarının da belli sosyal, kültürel ve en önemlisi de inanç bağlamında yapıldığını onaylar. Yeni yapılanmalar medeniyetlerin, sosyal değişmelerin beraberinde getirdiği katmanlaşmalardır ki, kültür paradigması açısından doğaldır.

Sürekle Avlarının Düzenlenme Kuralları

Ayrıca tıpkı avcılıkla uğraşan halklarda olduğu gibi bozkır sürekle avlarında da avı av bölgesine çekmek ya da saklandığı yerden çıkarmak amacıyla, hatta günümüzde bile geçerli olan değişik yöntemler kullanılırdı. Keçi kılından örülmüş mükemmel ağlar, büyük hayvanlar için hazırlanan kafesler, kapan gibi tuzaklar bulunurdu. Bazı hayvanlar için çukurlar kazılır ve üzerleri yaprak, çalı çırpı ile örtülürdü.

Bozkır avlarının Hun döneminden belli bir düzene girdiğini varsaymak mümkündür. Nitekim Hun hükümdarlarının düzenledikleri büyük sürekle avları hakkında Çin yıllıklarının haberleri de bunu doğrulamaktadır. Ancak avcılığın düzenli bir sosyal müessese durumuna gelmesi, Selçuklular dönemine rastlar. Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Sultan Melikşah'ın avcılık kurallarını içeren ve minyatürlerle süslü kitabı ülkenin önde gelen avcılarından 300 kişilik bir kurula hazırlatması dikkat çekicidir. Osmanlı dönemine gelindiğinde hükümdarların savaş dışı zamanlarda büyük av törenleri düzenledikleri ve bu avda gençleri binicilik ve atıcılık gibi önemli spor dallarına hazırladıkları görülmekte "Hassa Avcıları" olarak adlandırılan seksoncu, samsoncu, sekban, zağarcı, şahinci, kuşbaz, doğancı, çakırcı ve atmacacı gibi görevliler oluşturmaları avın sosyal içeriğinin çok genişlediğini göstermektedir. Hatta Osmanlı sarayında av işlerine bakan aylıklı avcılar dahi bulunmaktaydı. Bununla beraber padişaha ait olan "Hassa Avlak"lar dahi vardı ve burada hükümdar ve saray ayanları avlanırdı. Sıradan avcılar bu toprakların dışında avlanmak zorundaydılar. Daha sonraları belge verilen Hassa Avcıları da bu bölgelerde avlanma izni almış oldular.

Sürekle avları genelde daire şeklinde yapılır, av hayvanları bu daire içine alınır. Hatta avın kaçmasına müsaade edildiği takdirde cezalandırma söz konusu olurdu. Cüveyni ve Reşideddin'in verdikleri bilgilere göre "Av çemberi içinde birkaç yaralı ve arkadan gelen yorgun hayvan dışında herhangi bir av hayvanı kalmadığı zaman, beyaz sakallı yaşlı erkekler büyük bir saygı ile Hanın yanına yaklaşip mutluluğu için dualar ederek kalan hayvanlar için şefaattirler ve onların ot ve su yönünden zengin yerlere kaçmalarına müsaade edilmesi için

ricada bulunurlardı."¹⁶ Burada amaç kurlsız bir şekilde bütün av hayvanlarını öldürmenin önüne geçmek, yeni bir av için hayvanların artımını sağlamaktır.

Bütün bunlar hem Hunlarda hem Göktürklerde hem de Selçuklu ve Osmanlı zamanlarında sürekle avlarının tıpkı oyunlar, komedi temsilleri, şölenler gibi hayatın ve eğlencenin bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır.

Bozkır av kültüründe bir önemli mesele de avın düzenlenmesi ve av kuşlarının sorumlusu olan sarayda yüksek bir rütbe sayılan kuşçu unvanının olmasıdır. Hatta av kuşlarının toplatılarak saraya gönderilmesi ile ilgili Osmanlı padişahlarından Sultan III. Murat'ın 1586 yılında çıkardığı ferman ilk av fermanı olarak tarihe geçmiştir. Bu ise eğlence avlarında kuşçu unvanının yüksek mevkiinden haber verir. Kuşçunun bozkır eğlence avlarının sorumlusu görevini yerine getirmesi av iyisi kodunun unutulduğunu veya değişiklik gösterdiğini kanıtlar. Aslında av hayvanlarının özelliklerini bilen kuşçu, yeni medeniyetin avcılık "hamisi"dir. Dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan ve geçimlerini avla sağlayan Türk boylarında av hayvanlarının koruyucusu genelde avın kontrolünü elinde tutan avcılık hamisidir. Bu mitolojik hami, av ve vahşi hayvanların yok olmasını engeller, kurala uymayan avcılarını cezalandırır.

Kısacası, avcılık ve av iyelerinin görevi avın varlığını korumak onu sürekli kılmaktır. Bozkır kavimlerinde av, geçim kaynağı olmadığından avcılık iyisi ve av hayvanlarının koruyucusu işlevini yitirmiştir. Ancak bireysel av anlatılarında genelde zalim ve acımasız avcılarını dağlara çekmekle ölümlerine sebep olan "ala geyik efsanesi" av hamisinin bozkır varyantı olarak gözükür.

Osmanlı döneminde avcılık müessesini düzenlemek için bazı girişimlerde bulunulsa da bütün hâllerde av, düzensiz yapılmış, bunun sonucunda da bazı hayvan türleri yok olup gitmiştir. Nitekim 1882 yılında "Zabıta-i Seydii Berri ve Bahri Nizamnamesi" (Kara ve Deniz Avcılığı Zabıtası) adlı düzenleme ile bazı önlemler alınmaya çalışılsa da hayvanlar korunamamış, avcılığa istenilen tertip getirilememiştir. Ancak Cumhuriyetin ilanı ile 1937'de "Kara Avcılığı Kanunu" ile avcılık belirli bir disipline sokulmuştur. Bu kanunla av mevsimleri belirlenmiş, av bazı yasak ve kısıtlamalar getirilmiştir. Bir de bütün bunları denetleyen Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı "Merkez Av Komisyonu" oluşturulmuştur.

Her ne kadar av düzensiz bir şekilde yapılsa da halk arasında bilinmesi gereken şartlar vardı ki bunların da başında av hayvanlarının bir kısmının etinin yenilmemesi, bu hayvanların avlanmalarının derileri, yünü veya dişleri yüzünden olmasıdır. Bu şart daha çok sosyo-

¹⁶ J. P. Roux, *age*, s. 181.

ekonomik bağlamlı avcılıkta aransa da değişim ve dönüşüm sürecinde av hayvanlarından bir kısmının etinin yenilmemesi İslamiyet'ten sonraki helal haram kavramlarına bağlanmıştır.

Sosyo-ekonomik bağlamlı avın eğlenceli süreklilikten avlarından farkı daha çok kara avcılığını kapsamaktadır. Balık avları da Sibiryaya ve Altay-Sayan halklarında hem kutsal içerikli ve geçim kaynaklı olmuş hem de bireysel bir eğlence veya dinlenme aracı olarak da kullanılmıştır. Tıpkı kara avları gibi deniz avlarının da belli olan kurallarının çoğu, hem ekonomik kaygıyla yapılan avlarda hem de bireysel eğlence avlarında uyulması gerekenler içindedir. Ancak geçim kaynağı olan balık avları ile bireysel eğlence avlarının hem kapsamı hem de içeriği farklıdır.

Avın düzenlenmesi, geçirilmesi o kadar gelişmişti ki hem orman hem de bozkır halklarında av, bir kült seviyesine yükseltilmişti. Bu ise avın sosyo-ekonomik yönüyle beraber dinî-mitolojik taraflarının olduğunu bir kez daha tasdik etmiş olur.

Kısaca özetlemek gerekirse, insanlık tarihinin en eski uğraşlarından biri olan avcılık, orman ve dağ kültü bağlamında Türk sosyo-kültürel hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Türk mitolojisinde, ava kutsal bir özellik atfedilmekte, avcılık ekonomik yapının üst tabakasında yer almaktadır. Bu kod, bozkır eğlence avlarında kısmen değişikliğe uğrasa da esas olan av kültü sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel katmanlaşmalara bakmaksızın korunmuştur.

Kaynaklar

- Bayat, F., "Sosyo-Ekonomik Bağlamlı Avcılık Kültü ve Av İyeleri", *Folklor/Edebiyat*, C. 11, S. 44, 2005/4, s. 49-60
- Bayat, F., *Ay Kültürünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adlarının Etimolojisi*, Ankara 2005.
- Boyle, J. A., "An Eurasian Hunting Ritual", *Folklore*, 80, 1969.
- Caferoğlu, Ahmet, "Türklerde Av Kültü ve Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, C. I, 25-29 Eylül 1970, Ankara 1972, s. 169-175.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, C. I, Ankara 1994.
- Gordlevskiy, V., *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azi*, Moskova-Leningrad 1941.
- Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1995.
- Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994.
- Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1993.
- Roux, J. P., *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul 1994.
- Sarközi A., "A Mongolian Hunting Ritual", *AOAH*, 25, 1972.

Sümer, F., "Türklerde Avcılık", *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/12, İstanbul 1953.

Vladimirtsov B.Ya., *Obşestvennyy Stroy Mongolov. Mongolskiy Koçevoy Feodalizm*, Leningrad 1934.

Zeynalov, F., *Türkologiyanın Esasları*, Bakü 1981.